FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LUG’ATDA ISHLATILISH USULLARI

Ramina Djalolitdinovna ShURUROVA
katta o'qituvchi
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
TATU Samarqand filiali
Samarqand, O'zbekiston
raminashukurova85@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada frazeologik birliklar ma’nosining stilistik va konnotativ jihatining lug’at talqini muammosi yoritilgan. Jumladan, uning hozirgi vaqtda umumiy va romano-german frazeologiyasining so‘nggi nazariyasida eng dolzarb masalalardan biri ekanligi tadqiq etilgan.

Tayanch so'zlar: frazeologik birliklar, og’zaki frazeologik birliklar, stilistik rangga bo‘yalgan so‘zlar, frazeologik birliklarning stilistik xususiyati.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СЛОВАРЕ

Рамина Джалолитдиновна ШУКУРОВА
старший преподаватель
Самаркандский филиал ТАТУ имени
Мухаммада аль Хорезми
Самарканд, Узбекистан
raminashukurova85@gmail.com

Аннотация

В статье освещается проблема словарной интерпретации стилистических и коннотативных аспектов значения фразеологизмов. В частности, в настоящее время оно изучается как один из наиболее актуальных вопросов современной теории общей и романо-германской фразеологии.

Ключевые слова: фразеологизмы, глагольные фразеологизмы, стилистически окрашенные слова, стилистические особенности фразеологизмов.

Tarjima nazariyasi tarjimaning umumiy belgilariga bo‘linadi. Tarjimaning umumiy nazariyasi aniq belgilangan mavzuga ega. Bu - tarjima jarayoni, uning natijalari. Tarjimaning umumiy nazariyasi badiiy adabiyot, she’riyat, texnik va ilmiy adabiyotlar hamda rasmiy hujjatlar tarjimasi kabi tarjimaning barcha turlari va ular uchun umumiy bo‘lgan narsani aks ettiradi. Har bir maxsus tarmoq shu kabi tarmoqlarga bog'liq bo'lgani uchun, asosan, har bir janrning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq.

Frazeologik birliklar ma'nosining stilistik va konnotativ jihatini lug'at talqini muammosi hozirgi vaqtda umumiy va romano-german frazeologiyasining so'nggi nazariyasida eng dolzarb masalalardan biridir. Buni frazeologik va frazeografik tadqiqotlarning hozirgi holatining xususiyatlari ham tasdiqlaydi.

Frazeologik birlik – bu tarkibiy qismlarning ma'nosidan ma'nosini aniqlab bo'lmaydigan so'zlar tizimi (Koonin). Har bir frazeologik birlik ma'lum darajada uyg'unlik bilan tavsiflanadi.

Frazeologiya (yunoncha phrasis – ifoda, logos – o'rganish) – tilshunoslikning frazeologik birliklarni, ya'ni so'zlarning barqaror birikmalarini o'rganadigan sohasi.

Frazeologik birliklar bir qancha mezonlarga koʻra tasniflanadi. Vinogradov frazeologik birliklari semantik printsipga, ma'no motivatsiyasi darajasiga, ya'ni butun birlik ma'nosi va uning tarkibiy qismlarining ma'nosi o'rtasidagi munosabatga ko'ra tasniflanadi. Ular uch guruh ajratiladi: frazeologik birikmalar (birlashmalar), frazeologik birliklar (birliklar), frazeologik birikmalar (kombinatsiyalar).

1. Asoslanmagan frazeologik birikmalar. Komponentlarning maʼnolaridan yaxlit maʼnosi chiqmaydi: *to kiss the hare's foot* (kechikmoq), *to kick the bucket* (qutti oʼyinini oʼynamoq), *the king's picture* (qalbaki pul).

2. Frazeologik birliklar butun konstruksiyada aks etgan obraz orqali ifodalanadi, ular asos boʻlgan metaforalar shaffof boʻladi: *to turn over a new leaf, to dance on a tight rope*.

3. Asoslangan frazeologik birikmalar; ularning tarkibiy qismlaridan biri toʻgʻridan-toʻgʻri maʼnoda qoʻllangan boʻlsa, ikkinchisi koʻchma maʼnoda qoʻllanishi mumkin: *bosom friend, to get in touch with*.

Prof.Smirnitskiy frazeologik birliklarni funksional prinsipiga koʻra tasniflaydi. Uni ikki guruhga ajratadi: frazeologik birliklar va idiomalar. Frazeologik birliklar idiomalarga nisbatan neytral, majoziy emas: *get up, fall asleep, to take to drinking*.. Idiomalar majoziy, uslubiy rangga ega: buqani shoxlaridan tutib, butani urish, notoʻgʻri daraxtni poʻstlash.

Strukturaviy jihatdan prof. Smirnitskiy bir cho‘qqili (bir a’zoli) va ko‘p cho‘qqili (ikki a’zoli, uch a’zoli va hokazo) frazeologik birliklarni shartli so‘zlarning soniga ko‘ra ajratadi: donga qarshi (ne po dushe), kunni ko‘tarmoq. (vyyti pobeditelem), hamma tuxumi bir savatda bo‘lmoq.

Prof.Amosova frazeologik birliklarni kontekst turiga qarab tasniflaydi. Frazeologik birliklar doimiy kontekst bilan belgilanadi, ularni o'zgartirish mumkin emas.

Ikki guruh ajratiladi: frazemalar va idiomalar.

1.Prazemalar ikki komponentdan iborat bo‘lib, biri prazeologik jihatdan bog‘langan, ikkinchisi aniqlovchi kontekst vazifasini bajaradi: *green eye* (rashkli nigoh), *green hand* (tajribasiz ishchi), *green years* (yoshlik davri), *green wound* (tuzalmagan yara), va boshqalar.

2. Idiomalar idiomatiklik bilan ajralib turadi: ularning ma’nosi butun guruh tomonidan yasaladi va uning tarkibiy qismlari ma’nolarining oddiy birikmasidan iborat emas: *red tape* (byurokratik sarosima), *mare’s nest* (нонсенс), *to pin one’s heart on one’s sleeve* (his- tuyg’usini oshkora qilish).

Professor Koonin tasnifi frazeologik birlikning muloqotdagi vazifasiga asoslanadi. Frazeologik birliklar nominativ, nominativ-kommunikativ, tegishli so’zlar, kommunikativ bo‘lib tasniflanadi.

1. Nominativ frazeologik birliklar predmet, hodisa, harakat, holat, sifatlarni bildiruvchi birliklardir. Ular quyidagilar:

a) substantiv – *a snake in the grass* (ilon), *a bitter pill to swallow;*

b) sifatdosh – *long in the tooth* (qari);

d) ravishdosh – *out of a blue sky, as quick as a flash*;

c) bosh gap – *with an eye to* (maqsad bilan), *at the head of.*

Frazeologik birliklar frazeologiyaning tadqiqot sohasiga kiradi. Turli manbalarda frazeologik birliklar yoki “ajralmas birliklar”, “barqaror birikmalar” yoki “o’zgarmas ifodalar”,ya’ni tarkibida yaxlit integral tushunchani ifodalovchi bir nechta so‘zlardan iborat bo‘lgan birliklar deb yuritiladi.

Stilistik rangli so'zlar faqat ma'lum uslublarda qo'llaniladi, xususan:

1. Ilmiy lug‘at. U ta’lim, fan va texnika sohalarida qo‘llaniladigan so‘zlarni o‘z ichiga oladi (masalan- range, laser, etc.)

2. Siyosiy lug‘at. Bunga ijtimoiy, siyosiy sohada qo'llaniladigan so'zlar (nomzod, tezis, Duma va boshqalar) kiradi.

3. So‘zlashuv lug‘ati. U asosan kundalik muloqotda, og‘zaki (ajoyib, rasmlar, internet va h.k.) qo‘llaniladigan so‘zlar bilan ifodalanadi. Badiiy asarlar doirasida u bosh qahramonlarni tavsiflash uchun ishlatiladi.

Darhaqiqat, frazeologiyaning mustaqil lingvistik fan sifatida jadal rivojlanishi tillarning ingliz tilining frazeologik fondini o‘rganishda alohida yo‘nalishlarning shakllanishiga olib keldi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilish oson emas, chunki u bir necha omillarga bog'liq: so'zlarning omonimiyasi, sinonimiyasi va frazeologik birliklarning polisemiyasi va soxta o'xshash birliklarning mavjudligi kontekstni hisobga olishni talab qiladi. Bundan tashqari, ko'p sonli frazeologik birliklar odatda o'ziga xos milliy xususiyatga ega bo'lgan ma'no jihatidan stilistik ekspressiv komponentlarga ega. Demak, frazeologiya umumiy nazariyasining asosiy tamoyillari bilan tanishish kifoya.

Masalan, umumiy va nemis frazeologiyasi va frazeografiyasida frazema-stilistika alohida ajralib turardi. Bu yerda asosiy natijalar adabiy matnlarni tahlil qilish materiallari bo'yicha olinadi. Lug'at talqinidagi frazeologik stilistikaga kelsak (aytaylik, ingliz tilidagi frazeologik lug'atlarda), u hali amaliy jihatdan o'rganilmagan. Lug'at ta'rifi lug'at yozuvining faqat bir qismidir. Lug'at (Longman) frazeologik birliklarning ma'nosini ochib bergandan so'ng, ularning nutqda ishlatilishini bir yoki bir nechta misollar bilan ko'rsatadi. Shunday qilib, PU a backward person - "qoloq odam" quyidagi keng kontekstda tasvirlangan: "Bir paytlar kuchli rahbar bo'lmagan, lekin hozir unga hech kim e'tibor bermaydi, u deyarli orqa raqam emas”.

Og'zaki frazeologik birliklar turli xil ta'riflar bilan tavsiflanadi. Qoidaga ko‘ra, frazeologik birliklarning ma’nosi komponentlar qiymatlarining oddiy yig‘indisi emas, u murakkab stilistik-semantik kompleks bo‘lib, frazeologik birliklarning noaniqlikka ega bo‘lgan komponentlarini qayta ko‘rib chiqish natijasida hosil bo‘ladi.

Bu frazeologik birliklarning muhim stilistik va nutqiy xarakteristikasi bo'lib, tarjimada (masalan, inglizcha-ruschada)katta qiyinchiliklar tug'diradi.

Komponentlarni to'liq qayta ko'rib chiqish bilan frazeologik birliklar turli xil ta'riflar bilan ifodalanadi. Eng keng tarqalgani kengaytirilgan tavsiflovchi ta'rifdir. Unga kiritilgan ma'lumotlar aslida frazeologik birliklarning semantik o'zgarishidir, masalan:

1) to make one's mark – muvaffaqiyatli bo‘lmoq, o‘zini mashhur yoki nufuzli qilmoq [9;213];

2) to bring the house down – katta ma'qullash yoki olqishlarga sabab bo'lish, masalan. tomoshabinni juda kuldirmoq [9;171];

3) to blow hot and cold – odamni, fikrni va hokazolarni yoqtirmaslikdan qayta-qayta o'zgartirish [9;170].

Kamroq tarqalgan usul – frazeologik birliklarni fe'l komponentining sinonimi bo'lmagan bir so'z yoki ibora yordamida izohlash. Masalan, FS Longmanda: to pack it in - to cease; to snake a leg - to hurry; to get a picture – vaziyatni tushunish.

Og'zaki komponent to'g'ridan-to'g'ri ma'noda qo'llanadigan holatlar ko'p bo'ladi, ya'ni PhU qisman qayta o'ylangan ma'noga ega [1; 35].

Masalan, Longman FSda: to pay through the nose - juda yuqori narxni to'lash; to put the lid on - tugatmoq, to see the red light - kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavfni ko'rish;; to live high the hog -juda qulay va ko'pincha qimmat tarzda yashash.

Ta'rifning tavsiflovchi turi juda keng tarqalgan. U odatda frazeologik birliklarning ishlatilishi mumkin bo'lgan vaziyatni ifodalaydi yoki semantik xususiyatni o'z ichiga oladi. Longman lug'atida lug'at ta'rifining shakli asosan so'zlarning oddiy birikmasi bilan ifodalanadi yoki kengaytirilgan tavsif ta'riflarida eng ko'p uchraydigan u yoki bu bo'ysunuvchi atributiv konstruktsiyaga ega bo'lsa, murakkabroq tuzilishga ega deyiladi.

Masalan: make history - kelajakda esda qoladigan ish qilmoq; hit or miss - muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlikka teng imkoniyatlar mavjud bo'lgan vaziyat. Ko'pgina hollarda, FSning lug'at ta'rifi frazeologik birliklar ma'nosining faqat muhim

jihatini aks ettiradi, ya'ni uning subekt-mantiqiy mazmunini belgilaydigan semantik ma'lumotlarning miqdorini ochib beradi. Frazeologik birliklar va ularning stilistik xususiyatlarining ajralmas qismi bo'lgan emotsional, emotsional-baho va ekspressiv sohalarning keng doirasiga kelsak, ular, odatda, lug'at sifanida ifodalanmayadi.

Stilistik jihatdan Longman FS ning bu xususiyati ham qiziqish uyg'otadi: lug'at tuzuvchisi orqali yaratilgan misollar bilan bir qatorda unda badiiy va jurnalistik sohalardan tanlangan materiallar ham mavjud.

Longman lug'atida frazeologik birliklarning etimologik xususiyatlari kichik darajada masalan, Injildan taqdim etilgan. Ko'pincha muallif ushbu frazeologik birlikning qo'llanish doirasini ko'rsatadigan izoh beradi, bu esa frazeologik birliklarni aniqlash uchun qo'shimcha stilistik va kontekstual ma'lumotlarni yaratadi.

Shunday qilib, Longman lug'atida izohli ta'rif birinchi navbatda tavsiflovchidir. Lug'at yozuvidagi barcha ma'lumotlar frazeologik birliklarning semantik tuzilishini ochishga yordam beradi va tasviriy material stilistik va kontekstual foydalanish unktsiyasini bajaradi.

Leksik va frazeologik birliklar haqidagi stilistik ma'lumotlar tushuntirish, frazeologik, sinonimik va boshqa ba'zi lug'atlarda tegishli hajmda aks ettirilishi kerak.

Frazeologik birliklarning stilistik xarakteristikasi ma'lumotlar majmuasida taqdim etiladi, buning natijasida uning semantik, funktsional, pragmatik va boshqa xususiyatlarini talqin qilishning zarur to'liqligiga erishiladi [2; 93].

Lug‘at (turidan qat’i nazar) frazeologizmlarning stilistik ma’nosini, eng avvalo, tilning o‘ziga xos uslubiga munosabati nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi. Bundan tashqari, leksikografiya va frazeografiyada stilistik jihatdan neytral frazeologik birliklar (ya'ni, tilning adabiy-standartlashtirilgan uslubiga mansub)ning hech qanday stilistik belgilarsiz xizmat ko'rsatishi qoidasi allaqachon o'rnatilgan. Ko'pchilik so'zlashuv frazeologik birliklari haqida ham shunday deyish mumkin, bu juda adolatli, chunki frazeologiya o'zining asosiy qismi bo'lgan og'zaki nutqning mahsulidir.

Ko'pincha bunday frazeologik birliklarning uslubiy o'ziga xosligi ko'rsatiladi, ular so'zlashuv, professional so'zlashuv, jargon, she'riy va boshqa uslublarda qo'llaniladi.

Turli xil ingliz tilidagi lug'atlar bir xil frazeologik birliklarning stilistik xususiyatlarini ochib berishning to'liqligi bilan bir-biridan farq qiladi. Masalan, izohli lug‘atlarda frazeologizmlarning stilistik xususiyatlariga, lug‘at bilan munosabatiga katta e’tibor beriladi. Natijada, frazeologik birliklar tarkibiga lug'at orqali kiritilgan stilistik nuanslar ko'pincha bu erda ikkinchisining tarkibiy qismlari sifatida ajralib turadi.

FOYDALALINGAN ADABIYOTLAR:

1. Амосова Н.Н. О целостном значение идиомы. – Ленинград: Изд. ЛГУ, 1961. – 520 с.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Ленинград, 1963. – 207 с.
3. Гальперин И.Р, Черкасская Е.Б. Лексикология английского языка. – Москва, 1973.
4. Девитт Н.А. Фразеологические словосочетания с глаголами в современном английском языке. – Москва, 1955.
5. Ожегов С.И. О структуре фразеологии. – Москва, 1957.
6. Рахматуллаев Ш. Фразеологик бирликларнинг асосий маъно турлари. – Тошкент: Академ нашр., 1985.
7. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1982.
8. Ражабова М. Инглиз тилида киши номлари билан келган фразеологизмларнинг келиб чиқиш тарихи //БухДУ Илмий Ахбороти, 2011.
9. Longman Ingliz Idioms. Dictionary. – London: Longman Group Ltd., 1979. - 916 p. (L)